

ΕΚΔΟΣΕΙΣ

Στυλιανού Γ. Παπαδοπούλου, Πατρολογία, Τόμος Β', Ἀθήνα 1999 (*).

Δεκατρία λόλοκλῆρα ἔτη ἀπαιτήθηκαν γιά τή συλλογή, ἐπεξεργασία καί ἔκδοση, τό 1990, τοῦ ὑλικοῦ, τό ὁποῖο περιλαμβάνεται στό ἀνά χεῖρας βιβλίο. Οἱ ὀφειλόμενες στόν ἀνθρώπινο παράγοντα ἀντιξοότητες μνημονεύονται ἀπό τό συγγραφέα στόν πρόλογο τῆς ἔκδοσης. Προσωπικά, ὡστόσο, ἐκτιμοῦμε ὅτι, στήν ἐπιμήκυνση τοῦ χρόνου ὁλοκλήρωσης τοῦ ἔργου, καθοριστικό ρόλο ἔπαιξε ἡ κατά ἄκρως ἐπιστημονικό τρόπο ὑποβολή τοῦ συλλεγέντος ὑλικοῦ στή βάση τῆς κριτικῆς καί τῆς διασταύρωσης τῶν πηγῶν. Τό γεγονός αὐτό ἀποτελεῖ, ἀσφαλῶς, ἐχέγγυο γιά τήν ἐπιστημονική ἀξία τοῦ τόμου, πού ἀποτελεῖται ἀπό 770 συνολικά σελίδες καί παρουσιάζει τήν πατερική γραμματεία τοῦ Δ' αἰῶνα. Ἡ ἀξία αὐτή φαίνεται ὅτι ἔχει ἐκτιμηθεῖ δεόντως καί γιά τό λόγο αὐτό ὁ τόμος ἔχει ἤδη γνωρίσει καί δεύτερη ἔκδοση κατά τό ἔτος 1999.

Ἐν τῷ Δ' αἰῶνῳ μ.Χ., κατά τόν ὁποῖο ἔζησαν καί ἔδρασαν οἱ ἀναφερόμενοι στόν τόμο πατέρες καί συγγραφεῖς, θεωρεῖται ὡς κομβικός γιά τήν Ἐκκλησία καί ὄχι τυχαῖα ὀνομάζεται χρυσοῦς αἰῶνας τῆς. Κατά τή διάρκειά του συντελέστηκαν σημαντικότερες ἀλλαγές καί δρομολογήθηκαν ἐξελίξεις, οἱ ὁποῖες διαδραμάτισαν οὐσιαστικό ρόλο στή ζωή τῶν πιστῶν καί στήν ἐν γένει πορεία τοῦ Χριστιανισμοῦ. Σ' αὐτόν τοποθετοῦνται χρονικά ἡ κατάπαυση τῶν διωγμῶν καί ἡ νομιμοποίηση καί ἐπικράτηση τῆς χριστιανικῆς πίστεως. Κατά τή διάρκειά του ἐμφανίζονται οἱ μεγάλες αἱρέσεις καί συγκαλοῦνται οἱ δύο πρῶτες Οἰκουμενικές Σύνοδοι. Τότε ὀργανώνεται καί ἀκμάζει ὁ μοναχισμός καί τότε κυρίως ζοῦν καί δραστηριοποιοῦνται μεγάλα θεολογικά ἀναστήματα, ὅπως ὁ Μέγας Ἀθανάσιος, οἱ Καππαδόκες Πατέρες, ὁ Ἱερός Χρυσόστομος καί ὁ Ἐπιφάνιος Σαλαμῖνος στήν Ἀνατολή καί ὁ Ἀμβρόσιος Μεδιολάνων καί ὁ Ἱερός Αὐγουστίνος στή Δύση. Τά γεγονότα καί οἱ ἐξελίξεις αὐτές στόν αἰῶνα, κατά τόν ὁποῖο τέθηκαν τά θεμέλια

(*) Εἰσήγηση στήν παρουσίαση τῶν τριῶν τόμων τῆς Πατρολογίας τοῦ Καθηγητῆ Στυλιανοῦ Παπαδοπούλου, πού ὀργάνωσε ἡ Ἱερά Ἀρχιεπισκοπή Κύπρου, στίς 3 Φεβρουαρίου 2011, στή Λευκωσία.

τῆς μετέπειτα θεολογικῆς γραμματείας, καταγράφονται συστηματικά στήν εἰσαγωγή τοῦ ἔργου, ἀλλά καί στίς ἐπί μέρους ἀναφορές στούς διάφορους πατέρες καί συγγραφεῖς. Μέ τόν τρόπο αὐτό ἀποφεύγεται ἡ ὑπό τύπον ἐγκυκλοπαίδειας παράθεση βιογραφικῶν στοιχείων καί τίτλων συγγραμμάτων καί βοηθεῖται ὁ ἀναγνώστης νά κατανοήσῃ πρόσωπα καί κείμενα, μέσα στό πνευματικό περιβάλλον τῆς ἐποχῆς τους.

Ὁ συγγραφέας προέκρινε, κατά τήν παράθεση τῆς ὕλης, ἕνα σύστημα χρονολογικῆς κατάταξης τῶν πατέρων καί συγγραφέων, μέ τρόπο ὥστε οἱ μελετητές νά διευκολύνονται στή συγκριτική προσέγγιση τῶν ἀναφορῶν καί στήν κατανόηση τῶν ἐπιδράσεων προγενεστέρων προσώπων καί γεγονότων στά μεταγενέστερα. Ἔτσι, τό ἔργο ἀρχίζει μέ ἀναφορά στόν Ἡσύχιον (300 μ.Χ.) καί ὁλοκληρώνεται μέ πληροφορίες γιά ἀπόκρυφα κείμενα, πού ἡ συγγραφή τους ἀνάγεται στά τέλη τοῦ Δ΄ αἰῶνα. Ἡ δυνατότητα ἐξειδικευμένης μελέτης τοῦ συνόλου τῶν πατέρων συγκεκριμένης γεωγραφικῆς περιοχῆς παρέχεται μέσῳ τοῦ κατάλληλου γιά τό σκοπό αὐτό καταλόγου, πού παρατίθεται στό τέλος τῆς εἰσαγωγῆς, ἐνῶ ἡ ἀναζήτηση συγκεκριμένων προσώπων, τόπων ἢ θεολογικῶν ὁρῶν διευκολύνεται χάρις στόν περιεκτικό πολυσέλιδο πίνακα ὀνομάτων καίπραγμάτων, μέ τόν ὁποῖο κατακλείεται τό ὅλο ἔργο.

Ἡ ὑποδειγματική συνέπεια χαρακτηρίζει τό συγγραφέα στίς ἐπί μέρους ἀναφορές σέ πρόσωπα, κείμενα ἢ γεγονότα. Προκειμένου περί πατέρων ἢ ἄλλων συγγραφέων παρατίθενται ἀπαραίτητα βιογραφικά στοιχεῖα καί κατάλογος συγγραμμάτων, ἐνῶ οἱ ἀναφορές σέ γεγονότα, ὅπως εἶναι οἱ Οἰκουμενικές καί Τοπικές Σύνοδοι ἢ κείμενα, ὅπως μαρτύρια, συλλογές κανόνων καί συγγράμματα ἀγνώστων, συνοδεύονται πάντοτε ἀπό ἱστορικά στοιχεῖα καί θεολογικά σχόλια. Ἡ ἴδια συνέπεια παρατηρεῖται καί σέ ὅ,τι ἀφορᾷ τίς βιβλιογραφικές παραπομπές, οἱ ὁποῖες ἀκολουθοῦν τίς ἐπί μέρους καταχωρήσεις καί εἶναι ἰδιαίτερα πλούσιες.

Σέ 102 συνολικά ἀνέρχονται οἱ συγγραφεῖς, μέ τό βίο καί τό ἔργο τῶν ὁποίων καταπιάνεται, στό Β΄ τόμο τῆς Πατρολογίας του, ὁ καθηγητής Στυλιανός Παπαδόπουλος. Ἡ πλειονότητα αὐτῶν ἀνήκει στή χορεία τῶν πατέρων καί ἀγίων τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας, ἀλλά δέν ἀποκλείονται καί συγγραφεῖς, τῶν ὁποίων ἡ διδασκαλία δέν κινεῖται αὐστηρά μέσα στά ὀρθόδοξα θεολογικά πλαίσια, ὅπως οἱ θιασῶτες τῆς ὠριγενιστικῆς θεολογίας ἢ ἀκόμη καί νεοπλατωνικοί φιλόσοφοι, ὅπως ὁ Πορφύριος καί αἰρετικοί, ὅπως οἱ Ἄρειος, Ἀπολινάριος, Ἀέτιος, Μακεδόνιος κ.ἄ. Ἡ συμπερίληψη ἀναφορῶν σέ ἄγνωστους στό εὐρύ κοινό συγγραφεῖς ἀπό περιοχές τῆς Δύσης καί τῆς Βορείου Ἀφρικῆς, καθιστᾷ τό ἔργο πολύτιμο γιά τή θεολογική - πατρολογική ἔρευνα. Πέραν τῶν ἀναφορῶν σέ συγκεκριμένα πρόσωπα, περιέχονται πολύτιμες πληροφορίες γιά διάφορα συλλογικά ἔργα, ὅπως

συλλογές κανόνων καί σύμβολα Τοπικῶν καί Οἰκουμενικῶν Συνόδων καί ψευδεπίγραφα ἢ ἀμφιβαλλόμενα κείμενα, πού παρουσιάζουν ἀγιολογικό, λειτουργικό, ἱστορικό, ἠθικό ἢ ἄλλο ἐνδιαφέρον.

Ἡ μελέτη τῶν πληροφοριῶν, πού περιέχονται στό ἔργο, πού παρουσιάζουμε, ἀποτελεῖ ἀσφαλῶς προϋπόθεση γιά ἐμπλουτισμό τῆς γνώσης γύρω ἀπό τά σκιαγραφούμενα πρόσωπα καί γεγονότα. Ἡ ἀξία ὥστόσο τοῦ ἀνά χεῖρας τόμου ἔγκειται στό γεγονός ὅτι, μέσῳ τῆς συγκεκριμένης μελέτης, ὁ ἀναγνώστης γίνεται κοινωνός ἐνός εὐρύτερου στρώματος γνώσεων, πού ἀφοροῦν σημαντικές πτυχές τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας, τῆς ὀρθόδοξης δογματικῆς καί τῆς χριστιανικῆς γραμματείας. Μποροῦμε ἐνδεικτικά νά ἀναφέρουμε: 1. Τήν ἐξέλιξη τῆς κριτικῆς ἀποκατάστασης τοῦ κειμένου τῆς Παλαιᾶς καί τῆς Καινῆς Διαθήκης μέσα ἀπό τό ἔργο τῶν μαθητῶν τοῦ Ὁριγένη, 2. Τό ἱστορικό καί θεολογικό ὑπόβαθρο, ἀλλά καί τούς πρωτεργάτες καί κύριους ἐκπροσώπους, πού ὁδήγησαν στή δημιουργία καί λειτουργία τῶν κατὰ τόπους θεολογικῶν σχολῶν, ὡς ἰδρυμάτων ἀλλά καί ὀργάνων ἔκφρασης συγκεκριμένων θεολογικῶν τάσεων, 3. Τήν ἐξέλιξη τοῦ ἀπολογητισμοῦ κατὰ τή μεταβατική, μετά τό τέλος τῶν διωγμῶν, περίοδο ζωῆς τῆς Ἐκκλησίας, 4. Τή γένεση καί ὀργάνωση τοῦ μοναχισμοῦ στήν Αἴγυπτο καί τή μεταλαμπάδευσή του, ἀρχικά στήν Παλαιστίνη, τή Συρία, τή Μικρά Ἀσία καί τελικά στή Δύση, 5. Τίς ἀπαρχές τῆς λατινικῆς θεολογικῆς γραμματείας καί τά πρῶτα σπέρματα διαφοροποίησης τῆς δυτικῆς παράδοσης ἀπό τήν ἀνατολική.

Ὁ ρόλος τόν ὁποῖο διαδραμάτισαν οἱ διάφοροι πατέρες καί συγγραφεῖς τοῦ Δ' αἰῶνα στήν ἐμφάνιση, σταθεροποίηση ἢ ἐξέλιξη τῶν γεγονότων καί τάσεων, πού ἔχουν προαναφερθεῖ, καταγράφεται συστηματικά στίς ἐπί μέρους καταχωρήσεις τοῦ τόμου. Μέ ἐξαιρετικά εὐστοχο, ὥστόσο, τρόπο ὁ ἀναγνώστης προῖδεάζεται μέσῳ τῶν λακωνικῶν χαρακτηρισμῶν, πού κατὰ κανόνα καί σέ μορφή ὑποτίτλων ἀκολουθοῦν τά ὀνόματα προσώπων ἢ ἔργων. Μέ ἓνα ἀπλό φυλλομέτρημα, γιά παράδειγμα, ὁ ἀναγνώστης θά πληροφορηθεῖ, ὅτι ὁ Πάμφιλος ὑπῆρξε ἀναθεωρητής τοῦ κειμένου τῆς Βίβλου, ὁ Λουκιανός ἦταν ὁ εἰσηγητής τῆς ἀντιοχειανῆς ἐρμηνευτικῆς σχολῆς, ὁ Μάριος Βικτωρίνος ἦταν θεολογῶν φιλόσοφος καί ὁ Ἀλέξανδρος Ἀλεξανδρείας καταγράφεται ὡς ὁ πρῶτος πολέμιος τοῦ ἀρειανισμοῦ.

Οἱ ἱστορικοθεολογικές ἐξελίξεις τοῦ Δ' αἰῶνα ἐπέβαλαν οὐσιαστικά τήν ἐμφάνιση νέων μορφῶν ἐκκλησιαστικῆς γραμματείας ἢ τήν ἀνάπτυξη καί παγιόποιηση παλαιότερων, κάτι, ἀσφαλῶς, πού ἀναδεικνύεται μέσα ἀπό τίς σελίδες τοῦ ἔργου. Ἡ θεολογία, σέ μία ἐποχή πού ὀργιάζουν οἱ αἵρέσεις, ἀποκτᾷ χαρακτήρα βιβλικό καί συνάμα ἀντιαιρετικό, ἐνῶ ἡ ἀκμή τοῦ μοναχισμοῦ ὁδηγεῖ νομοτελειακά στήν παραγωγή κειμένων μέ ἀσκητικό καί νηπτικό περιεχόμενο, ὅπως εἶναι τά γνωστά γεροντικά καί οἱ συλλογές ἀποφθεγμάτων. Ἡ σύγκληση μεγάλου ἀριθμοῦ Συνόδων τοπικοῦ καί οἰκουμενικοῦ χαρακτήρα ἐμπλουτίζει τή θεολογική

γραμματεία μέ κείμενα δογματικά καί κανονιστικά, ἐνῷ ἡ κατάπαυση τῶν διωγμῶν ἐπιτρέπει τή συγγραφή συναξαρίων καί μαρτυρολογίων. Στά ἔργα τοῦ Μεγάλου Βασιλείου καί τοῦ Θεολόγου Γρηγορίου ἀνιχνεύονται προδρομικά στοιχεῖα τῶν μεταγενέστερων μορφῶν τῆς ἐκκλησιαστικῆς ποιήσης, ἐνῷ καί τά γνωστότερα λειτουργικά κείμενα, πού βρίσκονται ἀκόμη σέ χρήση, εἶναι προϊόντα αὐτῆς τῆς ἐποχῆς. Δέν θά μπορούσε κανείς νά ἀγνοήσει καί τήν ἐμφάνιση τοῦ πρώτου χριστιανικοῦ ὁδοιπορικοῦ, πού εἶναι ἔργο τοῦ ἔτους 333 καί ἀποτελεῖ περιγραφή προσκυνηματικοῦ ταξιδιοῦ ἀπό τό Μπορντώ τῆς Γαλλίας στά Ἱεροσόλυμα.

Στή ζωή, τή δράση καί τό συγγραφικό ἔργο τῶν μεγάλων πατερικῶν μορφῶν τοῦ Δ' αἰῶνα εἶναι, ὅπως ἄλλωστε θά ἀναμενόταν, ἀφιερωμένο τό μεγαλύτερο μέρος τοῦ βιβλίου. Στούς Μ. Ἀθανάσιο, Μ. Βασίλειο, Γρηγόριο Θεολόγο, Γρηγόριο Νύσσης καί Ἀμβρόσιο Μεδιολάνων ἀφιερώνονται 214 συνολικά ἀπό τίς 770 σελίδες τοῦ τόμου, ἐνῷ ἀρκετές σελίδες ἀφιερώνονται στόν Ἐπιφάνιο Σαλαμῖνος καί ἄλλους διακεκριμένους πατέρες τῆς ἐποχῆς. Παρά τό μεγάλο ἀριθμό ἀναφορῶν στόν Ἱερό Χρυσόστομο, ἡ ἀπουσία εἰδικῶν λήμματος γιά τό συγκεκριμένο κορυφαῖο συγγραφέα τῆς Ἐκκλησίας δημιουργεῖ εὐλογα ἐρωτηματικά. Ἡ ἀπάντηση σ' αὐτά βρίσκεται, ἀσφαλῶς, στήν προηγηθεῖσα ἔκδοση ἀπό τόν ἴδιο συγγραφέα δίτομου ἔργου, στό ὁποῖο ἀσχολεῖται ἀποκλειστικά μέ τή μεγάλη αὐτή προσωπικότητα τῆς Ἐκκλησίας, ἀλλά καί στή συμπερίληψή του στόν πρόσφατα ἐκδοθέντα Γ' τόμο τῆς Πατρολογίας. Δέν παρουσιάζεται, ἀναλυτικά, ἐπίσης, ὁ βίος καί τό ἔργο τοῦ Ἱεροῦ Αὐγουστίνου, ἀφοῦ, ὅπως εἶναι γνωστό, τό μεγαλύτερο διάστημα τῆς συγγραφικῆς δράσης του συμπίπτει μέ τίς τρεῖς πρώτες δεκαετίες τοῦ 5ου αἰῶνα.

Ἡ καταγραφή καί παρουσίαση τόσο μεγάλου ὄγκου πληροφοριῶν, σχετικῶν πρὸς τή ζωή καί δράση τῶν μεγάλων θεολογικῶν φυσιογνωμιῶν τοῦ Δ' αἰῶνα, ἀποτελεῖ ἀπό μόνη της οὐσιαστική συμβολή στή θεολογική ἐπιστήμη. Ἡ ἰδιάζουσα, ὥστόσο, καί συνάμα ἡ μεγαλύτερη προσφορά τοῦ καθηγητῆ Στυλιανοῦ Παπαδόπουλου, μέσα ἀπό τήν ἔκδοση καί κυκλοφορία αὐτοῦ τοῦ τόμου, βρίσκεται στίς σαφεῖς καί μέ κριτικό πνεῦμα προσεγγίσεις του σέ πρόσωπα καί γεγονότα, στίς εὐστοχες ἀπό ὀρθόδοξη ἄποψη, περιεκτικές καί εὐληπτες ἀναλύσεις θεολογικῶν ὅρων καί κειμένων καί κυρίως στή χάραξη συγκεκριμένων γραμμῶν σέ σχέση πρὸς τή μελέτη καί ἀξιολόγηση τῶν πατερικῶν κειμένων καί τῶν συγγραφέων τους. Πρὸς ἐπίρρωση τῶν προαναφερθέντων παραθέτουμε περιληπτικά καί ὑπό τύπο παραδείγματος τό περί Μεγάλου Ἀθανασίου τμήμα τοῦ περιεχομένου τοῦ ἔργου: Ἡ παρουσίαση ἀρχίζει μέ σαφῆ δήλωση τοῦ συγγραφέα, ὅτι «ὁ Ἀθανάσιος Ἀλεξανδρείας ὑπῆρξε ἡ μεγαλύτερη φυσιογνωμία τῆς ἀρχαίας Ἐκκλησίας» καί αὐτός «πού θεμελίωσε θεολογικά καί ὀριστικά τήν ὀρθόδοξη τριαδολογία». Στή

συνέχεια παρουσιάζεται ή διδασκαλία τοῦ Ἀγίου, μέσα ἀπό τήν παράθεση αὐτούσιων ἀποσπασμάτων ἀπό τά ἔργα του καί σέ μικρά κεφάλαια, πού στεγάζονται κάτω ἀπό εὐρηματικές καί προσδιοριστικές ἐπικεφαλίδες. Τέτοιες εἶναι: Ὁ ἄνθρωπος «γέγονεν εἰς τό ὄραν τόν Θεόν», Ἐπιστροφή τοῦ ἀνθρώπου στό μή ὄν, στό μηδέν (πτώση), Ὁ Λόγος ἐνηνθρώπησεν ἵνα ἡμεῖς θεοποιηθῶμεν, Φύσει γέννησις - Φύσει Υἱός, Τό ὁμοούσιον, Τά ιδιώματα τῆς θείας καί τῆς ἀνθρώπινης φύσεως διασφύζονται. Ἀναλυτικοῦ σχολιασμοῦ τυγχάνει ή συμβολή τοῦ Ἀθανασίου στή σύγκληση καί ἀπόφαση τῆς Α΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, καθώς καί ή στάση του ἀπέναντι στήν κοσμική ἐξουσία. Ἡ σθεναρή αὐτή στάση καί τά δεινά, τά ὁποῖα ὑπέστη ἐξαιτίας της, παρουσιάζονται ἀνάγλυφα σέ εἰδικό κεφάλαιο, πού ἐπιγράφεται «Βίος», ἐνῶ τό πλούσιο συγγραφικό του ἔργο περιλαμβάνεται στό κεφάλαιο μέ τίτλο «Ἔργα». Τά ἔργα αὐτά παρουσιάζονται κατά συστηματικό τρόπο, κατά κατηγορία καί τό καθένα ἀπό αὐτά συνοδεύεται ἀπό σύντομο ἢ ἐκτενέστερο ὑπόμνημα. Ἡ πλούσια βιβλιογραφία, μέ τήν ὁποία κατακλείεται τό λῆμμα, παρατίθεται ἐπίσης συστηματικά, κατά κατηγορία περιεχομένου.

Ὁλοκληρώνοντας τήν παρουσίαση τοῦ Β΄ τόμου τῆς Πατρολογίας ἐπιθυμῶ ἀπλᾶ νά τονίσω, ὅτι τό ὀγκῶδες καί συνάμα εὐχρηστο αὐτό ἔργο ἀποτελεῖ βιβλίο ἀναφορᾶς καί συμβολή στή θεολογική ἔρευνα.

ΦΑΙΔΩΝ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ

Ἐπιθεωρητής Μέσης Ἐκπαίδευσης